

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μονομαχία ως φαινόμενο παρουσιάζει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον ένεκα του ότι συνδέεται με αρκετές πτυχές του ανθρώπινου ψυχισμού (διάθεση επίδειξης ανδρείου φρονήματος, εσωτερική ανάγκη εκδήλωσης αισθήματος τιμής, εξωτερίκευση φιλοπατρίας κ.ά.), αλλά και επειδή συσχετίζεται με διάφορες παραμέτρους της οργάνωσης και του αξιακού συστήματος μιας κοινωνίας (κοινωνική διαστρωμάτωση, κανόνες και αρχές που διέπουν τις ανθρώπινες σχέσεις, προθέσεις και κίνητρα των ατόμων που συνανήκουν σε ένα σύνολο ή ανήκουν σε σύνολα με αντικρουόμενα συμφέροντα κ.λπ.). Ακριβώς για τους λόγους αυτούς η μονομαχία συνιστά μία οριακή ανθρώπινη εκδήλωση, η οποία εντοπίζεται τόσο σε κοινωνίες απλούστερα οργανωμένες (π.χ. με βάση κριτήρια φυλετικά), όσο και σε κοινωνίες αστικού τύπου με ανεπτυγμένες πολιτιστικές, πνευματικές και οικονομικές δραστηριότητες. Βεβαίως, πέραν πάσης αμφιβολίας η πολιτιστική και πνευματική πρόοδος μιας κοινωνίας είναι αντιστρόφως ανάλογη της συχνότητας, με την οποία καταγράφεται το φαινόμενο της μονομαχίας. Ακριβώς λόγω του μεγάλου ενδιαφέροντος που διαχρονικώς παρουσίαζε το θέμα αυτό, απασχόλησε τους φορείς της κοσμικής και της θρησκευτικής εξουσίας, αλλά και προσήλκυσε το ενδιαφέρον ιστορικών, ποιητών, αγιολόγων, ζωγράφων, γλυπτών κ.ά. και αποτέλεσε για εκείνους πηγή έμπνευσης.

Στο παρόν βιβλίο του Θεοχ. Αλεξόπουλου –πρόκειται για επεξεργασμένη και αναθεωρημένη μορφή της διδακτορικής του διατριβής στο Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών– εξετάζεται το ζήτημα των μονομαχιών, όπως αυτό αναδύεται από αναφορές βυζαντινών και λοιπών συγγραφέων, οι οποίοι μνημονεύουν βυζαντινούς πολεμιστές που λαμβάνουν μέρος σε μονομαχίες. Το εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτό θέμα έως τώρα μόνον αποσπασματικά είχε απασχολήσει τη σύγχρονη έρευνα. Ο Θεοχ. Αλεξόπουλος (στο εξής σ.) επιχειρεί να κατηγοριοποιήσει τις περιπτώσεις μονομαχιών με κοινά χαρακτηριστικά, να ανιχνεύσει τα κίνητρα των συγγραφέων που μνημονεύουν τις εν λόγω μονομαχίες και να μελετήσει τον τρόπο, με τον οποίον οι μονομαχίες αυτές

εντάσσονται και παρουσιάζονται στις υπό εξέταση πηγές. Ο σ. προβαίνει μάλιστα και σε συγκριτική εξέταση διηγήσεων που αφορούν στις ίδιες περιπτώσεις μονομαχιών. Διερευνάται επιπλέον ο τρόπος, με τον οποίον η βυζαντινή κοινωνία και η Εκκλησία αντιμετώπιζαν το ζήτημα της μονομαχίας, καθώς και το πώς η Εκκλησία επεχείρησε και πέτυχε τον περιορισμό του φαινομένου των μονομαχιών. Τέλος, μελετώνται οι αλληλεπιδράσεις της βυζαντινής στρατιωτικής παράδοσης με τις αντίστοιχες στρατιωτικές παραδόσεις των Αράβων, των λαών της στέπας, αλλά και της Δυτικής Ευρώπης.

Το παρόν βιβλίο, το οποίο καλύπτει την περίοδο από τη δυναστεία των Κομνηνών έως και τη δυναστεία των Παλαιολόγων, καλύπτει ένα σημαντικό κενό στην έρευνα, αλλά και θα αποτελέσει ερέθισμα, προκειμένου το θέμα των μονομαχιών να διερευνηθεί μελλοντικώς σε ακόμα μεγαλύτερο βάθος.

Ο σ. παρατηρεί ότι τόσο οι δυτικοευρωπαίοι μεσαιωνικοί συγγραφείς όσο και αρκετοί σύγχρονοι ερευνητές προερχόμενοι από τη Δυτική Ευρώπη αντιμετωπίζουν με απαξίωση τον βυζαντινό στρατό (κυρίως αυτόν της ύστερης περιόδου). Η αντιμετώπιση αυτή έλαβε τη μορφή της άκριτης, πολλές φορές, αποδοχής και αναπαραγωγής αρνητικών στερεοτύπων, τα οποία απαντούν στις δυτικοευρωπαϊκές μεσαιωνικές πηγές, και συνετέλεσε στην παρερμηνεία της δραστηριότητας και της ίδιας της οργάνωσης και λειτουργίας του βυζαντινού στρατού της ύστερης περιόδου. Η σταδιακή συρρίκνωση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και οι αλληπάλληλες ήττες των Βυζαντινών στα πεδία των μαχών απαιτούν ασφαλώς πολυσύνθετη και βαθύτερη αιτιολογία και ερμηνεία. Ως εκ τούτου, κάθε ερμηνεία, η οποία αφορμάται από την αντίληψη περί δειλίας και ανικανότητας των βυζαντινών στρατιωτών είναι επιφανειακή και ανεπαρκής. Τα βαθύτερα αυτά αίτια συχνά αναδεικνύονται από την έρευνα και ερμηνεία του φαινομένου της μονομαχίας. Η ίδια η πρακτική της μονομαχίας άλλωστε έχει προεκτάσεις, οι οποίες υπερβαίνουν το αμιγώς στρατιωτικό επίπεδο και υπεισέρχονται σε επίπεδο κοινωνικό, ακόμα και θεολογικό.

Καταρχάς ο σ. παραθέτει τον ορισμό της στρατιωτικής μονομαχίας και παρουσιάζει τις διάφορες κατηγορίες στρατιωτικών μονομαχιών (σσ. 29-30). Επίσης, παρουσιάζει την ιστορική εξέλιξη του φαινομένου της μονομαχίας από τους προϊστορικούς χρόνους έως και τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες (σσ. 30-45).

Το υπό εξέταση υλικό οργανώνεται, με βάση θεματικά κριτήρια, σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι μονομαχίες που

έλαβαν χώρα στο πλαίσιο μαχών μεγάλης κλίμακος, ενώ στη δεύτερη κατηγορία συγκεντρώνονται αναφορές σχετικές με άλλα είδη μονομαχίας, όπως οι αθλητικές μονομαχίες, οι μονομαχίες δικαιοκρισίας κ.ά.

Το πρώτο κεφάλαιο (σσ. 49-136) ξεκινά με την ανάλυση των πρωτογενών πηγών της εποχής των Κομνηνών (1081-1185) και εξετάζονται διεξοδικώς σκηνές μονομαχίας, οι οποίες εντοπίζονται στις αφηγήσεις των τριών κύριων ιστορικών συγγραφέων της περιόδου (Ανας Κομνηνής, Ιωάννη Κίνναμου και Νικήτα Χωνιάτη). Στις σκηνές αυτές πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραματίζουν Νορμανδοί πολεμιστές, Αρμένιοι, νομάδες στην υπηρεσία των Βυζαντινών, αλλά και πολλοί Βυζαντινοί πολεμιστές με ευγενική καταγωγή. Πέραν πάσης αμφιβολίας, κατά την περίοδο έως και το τέλος του 11^{ου} αιώνας δεσπόζει η μορφή του Αλεξίου Κομνηνού (1081-1118), ο οποίος πρωταγωνιστεί στις περισσότερες περιπτώσεις. Αναφορικά με τους νομαδικής καταγωγής πολεμιστές, εκείνοι εμφανίζονται και ως υπηρετούντες στον βυζαντινό στρατό αλλά και ως πολέμοί του. Για την περίοδο της βασιλείας του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143) στις πηγές εντοπίζονται περιστατικά μονομαχιών στη νότια Ιταλία και στη Μικρά Ασία. Για πρώτη φορά εμφανίζονται περιπτώσεις στρατιωτών, οι οποίοι μονομαχούν και ανήκουν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Για την περίοδο της βασιλείας του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180) κυρίαρχη μορφή είναι αυτή του ίδιου του αυτοκράτορος. Ο Μανουήλ Α΄ είναι ο βυζαντινός αυτοκράτορας, ο οποίος σύμφωνα με τις εξεταζόμενες πηγές έλαβε μέρος σε περισσότερες μονομαχίες από κάθε άλλον φορέα της βασιλικής εξουσίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο (σσ. 137-158) αναλύονται περιστατικά μονομαχίας από την εποχή των Αγγέλων αυτοκρατόρων (1185-1204). Στο τμήμα αυτό εντάσσεται για πρώτη φορά στην παρούσα έρευνα η μελέτη δυτικών πηγών, οι οποίες σχετίζονται με στρατιωτικά γεγονότα που αφορούν στη βυζαντινή αυτοκρατορία. Ο Ροβέρτος του Κλαρί, η *Συνέχεια του χρονικού του Γουλιέλμου της Τύρου* (με τα προβλήματα που παρουσιάζουν οι διάφορες παραλλαγές του), το *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi* και η *Estoire de la Guerre Sainte* του Αμβροσίου είναι ορισμένες από τις πηγές, τις οποίες αξιοποιεί ο σ. για την έρευνά του.

Στο τρίτο κεφάλαιο (σσ. 159-201) εξετάζονται περιστατικά μονομαχιών που μνημονεύονται σε βυζαντινές και ξενόγλωσσες πηγές της περιόδου της Λατινοκρατίας (1204-1261). Παρατηρείται ότι οι περισσότερες μονομαχίες λαμβάνουν χώρα στο Κράτος της Νίκαιας, χωρίς βεβαίως αυτό να σημαίνει ότι και στην Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας και στο Κράτος της Ηπείρου

δεν εντοπίζονται ανάλογες περιπτώσεις. Κύριοι αντίπαλοι ήταν οι Τούρκοι, Σελτζούκοι, Τουρκομάνοι ή Οθωμανοί, ενώ δεν απουσίαζαν οι Μογγόλοι, οι Καταλανοί και, τέλος, οι ίδιοι οι Βυζαντινοί.

Ο σ. διαπιστώνει ότι περίοπτη θέση μεταξύ των εξεταζόμενων περιπτώσεων κατέχει η μονομαχία του Θεοδώρου Λάσκαρι (1205-1221) με τον Σελτζούκο σουλτάνο Καϊχοσρόη Α΄ (σσ. 164-178), η απήχηση της οποίας ήταν τεράστια. Όπως είναι φυσικό, οι μουσουλμάνοι συγγραφείς επιχείρησαν να μειώσουν τη σημασία του συγκεκριμένου γεγονότος, το οποίο βεβαίως είχε τόσο θρησκευτικές όσο και πολιτικές προεκτάσεις. Αντιθέτως, οι βυζαντινοί συγγραφείς διατήρησαν την ανάμνηση της συγκεκριμένης ένοπλης αναμέτρησης για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, έως ότου μετά την πτώση της αυτοκρατορίας ξεκίνησε να δημιουργείται μέσω της ζύμωσης παλαιών θρύλων και ιστορικών γεγονότων μία πρώιμη λογοτεχνική παράδοση που αποσκοπούσε στην αφύπνιση των υπόδουλων «Ρωμαίων». Διόλου τυχαίως, άλλωστε, η μονομαχία αυτή συνδέθηκε με τον «μαρμαρωμένο βασιλιά», τον αυτοκράτορα Ιωάννη Γ΄ Δούκα Βατάτζη (1222-1254), στο πρόσωπο του οποίου συνδυάζονται ιδανικά το θρησκευτικό και το πατριωτικό στοιχείο. Συνεπώς, πρόκειται για μία μονομαχία-ορόσημο, η οποία υπερβαίνει τα όρια του συμβατικού ιστορικού γεγονότος και αποτελεί, ίσως για πρώτη φορά στη Βυζαντινή Ιστορία, γεγονός ανάδειξης της «εθνικής» υπερηφάνειας.

Οι υπόλοιπες μονομαχίες είναι γεγονότα ήσσονος σημασίας, αφού σε αυτές πρωταγωνιστούν μεμονωμένοι πολεμιστές. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί ίσως η περίπτωση του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1259-1282) κατά την περίοδο της εξορίας του στο σουλτανάτο του Ικονίου, την οποία μνημονεύει ο Γεώργιος Ακροπολίτης (σσ. 178-181).

Ο σ. ολοκληρώνει την έρευνά του με τη μελέτη του υλικού για μονομαχίες, το οποίο αρύεται από πηγές της ύστερης βυζαντινής περιόδου (1261-1453). Το υλικό αυτό αφορά στις τελευταίες ένοπλες αναμετρήσεις του βυζαντινού στρατού (ως άξιου λόγου αντιπάλου στα πεδία των μαχών) και καλύπτει την περίοδο από τα μέσα του 13^{ου} μέχρι και το πρώτο τέταρτο του 14^{ου} αιώνας. Έκτοτε, ο βυζαντινός στρατός παύει να παρουσιάζεται στις ιστοριογραφικές πηγές σε μεγάλους σχηματισμούς ή σε μάχες εκ παρατάξεως, με αποτέλεσμα να μην δίδεται πλέον στους ιστορικούς συγγραφείς η δυνατότητα να περιγράψουν μονομαχίες.

Πλούσιο υλικό που αφορά σε μονομαχίες εντοπίζεται στο *Χρονικόν τοῦ Μορέως* (σσ. 181-183). Ο ανώνυμος συγγραφέας του έργου αποσκοπεί στο να εξωραΐσει τις πράξεις, αλλά και τις παραλείψεις και τα ολισθήματα των

Φράγκων, τα οποία κατέληξαν στην επώδυνη για εκείνους ήττα της Πελαγονίας (1259). Ακριβώς για το λόγο αυτόν ο ανώνυμος συγγραφέας του *Χρονικοῦ* παρουσιάζει τους επίλεκτους Φράγκους να κατατροπώνουν υπαρκτούς και ανύπαρκτους αντιπάλους.

Ο σ. εξετάζει επίσης την περίπτωση του αυτοκράτορος Μιχαήλ Θ΄ Παλαιολόγου (1294-1320), για τον ηρωισμό και τον τραυματισμό του οποίου στη μάχη της Άπρου (Ιούλιος 1305) οι βυζαντινές και οι καταλανικές πηγές ομοφωνούν (σσ. 187-194). Η αφηγηματική εικόνα του Μιχαήλ Θ΄ είναι εκείνη ενός άξιου ηγεμόνος, ο οποίος μάχεται μεν υπέρ των υπηκόων του, αλλά αποτυγχάνει, εξαιτίας του ότι δεν διαθέτει τα απαραίτητα μέσα.

Ο σ. διατυπώνει την άποψη ότι οι προαναφερθείσες περιπτώσεις μονομαχιών δεν εντοπίζονται στο έργο συγγραφέων, οι οποίοι αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση ενός συγκεκριμένου προπαγανδιστικού πλάνου, αλλά σε πηγές οι οποίες είναι εντελώς διαφορετικές και πολλές φορές ασύνδετες μεταξύ τους. Ανιχνεύει μάλιστα ορισμένα στοιχεία, τα οποία τον οδηγούν να υποθέσει ότι το παρατηρούμενο αυξημένο ενδιαφέρον των πηγών για τις μονομαχίες ενδεχομένως σχετίζεται με τη βούληση της βυζαντινής στρατιωτικής αριστοκρατίας να αυτοπροβληθεί και να υιοθετήσει δραστηριότητες που θα ανεδείκνυαν και θα προσδιόριζαν την ιδιαίτερή της ταυτότητα. Προς την κατεύθυνση αυτή φυσικά η επίδραση των Λατίνων υπήρξε καθοριστικής σημασίας. Βεβαίως, η βυζαντινή αριστοκρατία, παρά τις δυτικές επιδράσεις που δέχθηκε, διετήρησε τον χαρακτήρα της.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου (σσ. 205-281) παραθέτονται διαφορετικές κατηγορίες μονομαχίας, όπως αυτές εμφανίζονται στις υπό εξέταση πηγές. Στις κατηγορίες αυτές εντάσσονται όλα τα είδη μονομαχίας, τα οποία δεν λαμβάνουν χώρα στα πεδία των μαχών. Συνεξετάζονται εν συντομία επίσης και μαρτυρίες προερχόμενες από μη ιστοριογραφικές πηγές, όπως από ρητορικά έργα, ποιήματα, αγιολογικά κείμενα και περιγραφές έργων τέχνης (*εκφράσεις*).

Καταρχάς, διερευνάται η μονομαχία ως αθλητικό αγώνισμα και ως αγώνισμα επίδειξης δεξιοτήτων κατά την εποχή των Κομνηνών, αλλά και κατά την περίοδο που ακολούθησε έως και την κατάλυση της αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς (σσ. 205-223).

Ο σ. παρατηρεί ότι στο Βυζάντιο, από την εποχή των Κομνηνών μέχρι και το τέλος της εποχής των Παλαιολόγων, λάμβαναν χώρα δύο κύριες κατηγορίες ιπποτικών αγώνων με στοιχεία μονομαχίας. Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει την *giostra* και το *tournois*, έχει αναμφίβολα δυτικοευρωπαϊ-

κές ρίζες και εισάγεται στη βυζαντινή αυτοκρατορία μετά το 1204. Η δεύτερη κατηγορία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και περιλαμβάνει μία μορφή αγώνων, οι οποίοι μάλλον προϋπήρχαν της λατινικής κατάκτησης. Κατά τον σ. η προέλευση των εν λόγω αγώνων ήταν επίσης δυτικοευρωπαϊκή και οι συγκεκριμένοι αγώνες συνδέονται ενδεχομένως με μία πρωιμότερη μορφή κονταρομαχίας ή και συμβατικής μονομαχίας. Δεν παραλείπονται επίσης αναφορές σε κονταρομαχίες και αθλητικές μονομαχίες, οι οποίες πραγματοποιούνταν στις παρυφές της βυζαντινής αυτοκρατορίας, σε περιοχές όπως η φραγκοκρατούμενη Κύπρος, η ενετοκρατούμενη Κρήτη και το φραγκικό Πριγκιπάτο της Πελοποννήσου.

Εν συνεχεία, ο σ. αναλύει τις σπανιότατες (πλην αποδεδειγμένα υπαρκτές) στη βυζαντινή αυτοκρατορία περιπτώσεις δικαστικής μονομαχίας ή μονομαχίας θεοκρισίας (*judicial duel*) (σσ. 224-233). Αναφέρονται παραδείγματα από την *Αλεξιάδα* της Άννας Κομνηνής, καθώς επίσης και η σημαντικότερη σωζόμενη (από τον Γεώργιο Παχυμέρη και τον Γεώργιο Ακροπολίτη) μαρτυρία μονομαχίας αυτού του τύπου με πρωταγωνιστή τον Μιχαήλ Παλαιολόγο [μετέπειτα Μιχαήλ Η' (1259-1282)].

Ακολούθως, εξετάζεται ο συσχετισμός των συγκεκριμένων μονομαχιών με αντίστοιχες περιπτώσεις, οι οποίες μαρτυρούνται κατά την ίδια περίοδο σε κρατικά μορφώματα της Δυτικής Ευρώπης (σσ. 224-226 και 231-233). Η έρευνα επικεντρώνεται στην ανίχνευση πιθανών σχέσεων μεταξύ της βυζαντινής ποινικής νομοθεσίας και νομικών κωδίκων των γερμανικών βασιλείων της Βορειοδυτικής Ευρώπης των πρώιμων μεσαιωνικών χρόνων. Εκτίθενται επίσης στοιχεία που αφορούν σε μονομαχίες αυτού του είδους από τη νομοθεσία όμορων κρατών του Βυζαντίου, όπως η Σερβία του Στέφανου Δουσάν.

Ο σ. καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η θεοκρισία σε όλες της τις μορφές ήταν σπάνια στο Βυζάντιο. Η άποψη περί της δυτικοευρωπαϊκής προελεύσεώς της μάλιστα ενισχύεται από το γεγονός ότι οι περισσότερες περιπτώσεις που μαρτυρούνται, χρονολογούνται από την περίοδο που έπεται της εγκατάστασης μεγάλου αριθμού Λατίνων στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Υπέρ της πρότασης αυτής συνηγορεί άλλωστε και το γεγονός ότι στις σωζόμενες διατάξεις του βυζαντινού δικαίου δεν περιέχονται αναφορές σε μονομαχίες θεοκρισίας. Το *duellum* (υπό την έννοια της μονομαχίας που αποσκοπεί στην αποκατάσταση της τιμής) δεν ίσχυσε άλλωστε ποτέ στο Βυζάντιο.

Εν συνεχεία, αναλύονται μονομαχίες που μνημονεύονται σε βυζαντινά ή άλλα κείμενα γραμμένα στην ελληνική (*Αλεξιάς* Άννας Κομνηνής, *Χρονικόν*

τῶν Τόκκων, Αποδείξεις Ιστοριῶν του Λαονίκου Χαλκοκονδύλη), στις οποίες όμως δεν μετέχουν βυζαντινοί μονομάχοι (σσ. 235-240). Οι περιπτώσεις αυτές προσελκύουν το ενδιαφέρον του σ. εξαιτίας του ότι αποκαλύπτουν τα ενδιαφέροντα των εν λόγω συγγραφέων, αλλά κυρίως επειδή φανερώνουν το πώς αντιλαμβάνονταν και αντιμετώπιζαν οι Βυζαντινοί τις πολεμικές συνθήκες των διαφόρων λαών.

Σε επόμενο κεφάλαιο του βιβλίου (σσ. 241-245) αναλύονται δύο ξεχωριστές περιπτώσεις μονομαχίας από τα έργα του μεταβυζαντινού συγγραφέως Θεοδώρου Σπανδούνη και του [Μιχαήλ] Δούκα, οι οποίες εμφανίζουν ιδιομορφίες τέτοιες που δεν επιτρέπουν την κατάταξή τους στις προαναφερθείσες κατηγορίες μονομαχιών.

Ένα από τα πιο ενδιαφέροντα τμήματα του παρόντος βιβλίου είναι αυτό, στο οποίο εκτίθενται οι απόψεις βυζαντινών λογίων (ποιητών και αυλικών εγκωμιαστών, όπως ο Θεόδωρος και ο Μαγγάνειος Πρόδρομος), καθώς και θεολόγων και εκκλησιαστικών ανδρών αναφορικά με τις μονομαχίες (σσ. 247-269). Κατά τον σ. η εγγύτητα των δύο αυτών εγκωμιαστών, του Θεοδώρου και του Μαγγανείου Προδρόμου, με το αυτοκρατορικό περιβάλλον εξηγεί εν μέρει και τον λόγο, για τον οποίον εκείνοι μνημονεύουν στο έργο τους μονομαχίες.

Αναφορικά με τον Μαγγάνειο Πρόδρομο (σσ. 254-261) παρατηρείται ότι όλες οι περιπτώσεις μονομαχίας που εντοπίζονται στα έργα του αφορούν σε ένα και μόνον πρόσωπο, στον αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄ Κομνηνό. Αντιθέτως, στα ποιήματα που αποδίδονται με βεβαιότητα στον Θεόδωρο Πρόδρομο αποσιωπώνται πλήρως τα κατορθώματα του εν λόγω αυτοκράτορος, ενώ μνημονεύονται ανδραγαθήματα κατώτερων αυλικών αξιωματούχων. Αυτό κατά πάσα πιθανότητα οφείλεται στο ότι η σχέση του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού με τον Θεόδωρο Πρόδρομο δεν ήταν τόσο στενή όσο εκείνη με τον πατέρα του Ιωάννη Β΄ Κομνηνό. Ο σ. διατυπώνει επίσης την εκτίμηση ότι για τον Θεόδωρο και για τον Μαγγάνειο Πρόδρομο η μονομαχία αποτέλεσε ένα πρόσφορο μέσο, προκειμένου να μπορέσουν να προβάλουν αποτελεσματικότερα στο ακροατήριο και στο αναγνωστικό τους κοινό τα προτερήματα και, κυρίως, την ανδρεία των εγκωμιαζόμενων προσώπων.

Ο σ. αναζητεί και εντοπίζει υλικό για το ζήτημα των μονομαχιών και σε αγιολογικά κείμενα (χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι μαρτυρίες από το *Πεντηκοντακέφαλον* του αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου), αλλά και σε κείμενα θεολογικού περιεχομένου (σσ. 261-269). Οι μονομαχίες αυτές εμφανίζονται με δύο τρόπους: ο πρώτος αφορά στη χρήση βιβλικών περι-

πτώσεων μονομαχίας (όπως π.χ. εκείνη του Δαυΐδ με τον Γολιάθ) ως διδακτικών παραβολών (σσ. 266-269). Ο δεύτερος αποσκοπεί επίσης στο να διδάξει και παραλληλίζει τον αγώνα των ενάρετων χριστιανών (ιδίως των ασκητών) με μία αδιάπαυστη μονομαχία εναντίον του διαβόλου (χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου αυτού αποτελεί ο *Λόγος εἰς τὸν Ποιμένα*, στο τέλος της *Κλίμακος* του αγίου Ιωάννου του Σιναΐτου).

Στο πλαίσιο της μελέτης της ιστορίας της βυζαντινής μονομαχίας διερευνάται επίσης και το θεωρητικό υπόβαθρο του θέματος, δηλ. οι αντιλήψεις των Βυζαντινών λογίων για τη μονομαχία και ο προβληματισμός τους περί της χρησιμότητάς της στον πόλεμο. Κομβικό ρόλο σε αυτήν τη θεωρητική αναζήτηση διαδραματίζει ο σημαντικότερος ίσως Βυζαντινός λόγιος κατά το β' ήμισυ του 12^{ου} αι., ο επίσκοπος Θεσσαλονίκης Ευστάθιος (σσ. 269-271). Στο έργο του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης *Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν* περιλαμβάνονται ενάριθμα ενδιαφέροντα σχόλια, τα οποία αφορούν στις ομηρικές μονομαχίες. Σε μονομαχίες αναφέρεται επίσης και η παράφραση του *Βασιλικῶν Ἀνδριάντος* του Νικηφόρου Βλεμμύδη από τους Γεώργιο Γαλησιώτη και Γεώργιο Οιναιώτη (σσ. 271-273).

Ο σ. δεν παραλείπει να παρουσιάσει, με τρόπο βεβαίως συνοπτικό, και τα όπλα και τα διάφορα άλλα μέσα, τα οποία χρησιμοποιούνταν στις μονομαχίες. Επιχειρεί επίσης να ανιχνεύσει την παρουσία του ζητήματος της μονομαχίας στα βυζαντινά στρατιωτικά εγχειρίδια (σσ. 275-281). Στο πλαίσιο αυτό διαπιστώνει ότι στα βυζαντινά *Τακτικά*, τόσο της πρώιμης όσο και της μέσης περιόδου, παραδόξως σπανίζουν (ή ακόμα και απουσιάζουν παντελώς) πληροφορίες για το ζήτημα της μονομαχίας (η πρώτη μαρτυρία εντοπίζεται στο *Στρατηγικὸν* του Μαυρικού και η δεύτερη στα *Τακτικὰ* του Λέοντος C' του Σοφού).

Αναφορικά με τον οπλισμό, επιθετικό και αμυντικό, ο οποίος χρησιμοποιείται στις μονομαχίες, ο σ. αξιοποιεί πλήρως την υπάρχουσα βιβλιογραφία και προσθέτει στοιχεία, τα οποία αρύεται από τις πρωτογενείς πηγές. Διαπιστώνει ότι η πλειοψηφία των έφιππων πολεμιστών χρησιμοποιούσαν ως κύριο όπλο τους δόρατα διαφόρων τύπων (για το πολεμικό δόρυ οι βυζαντινοί συγγραφείς χρησιμοποιούν τον όρο *κόντος*). Σπανιότερα γίνεται χρήση του τόξου, ενώ συνηθέστατη ήταν η χρήση του ξίφους και του κεφαλοθραύστη. Όσον αφορά στον αμυντικό οπλισμό, κύριο αμυντικό όπλο είναι η ασπίδα. Σε εξαιρετικά σπάνιες περιπτώσεις, κατά κανόνα όταν σε μία μονομαχία μετέχει αυτοκράτωρ, μαρτυρείται η χρήση αλυσιδωτού υποκάμισου και αλυσιδωτής καλύπτρας, η οποία προστάτευε το σύνολο της κεφαλής.

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με την ανακεφαλαίωση των συμπερασμάτων των επί μέρους κεφαλαίων (σσ. 283-296). Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο σ. προσπάθησε να κατατάξει σε κατηγορίες τα διάφορα είδη μονομαχίας και να ερμηνεύσει τους λόγους, για τους οποίους η μονομαχία είχε διαφορετική αντιμετώπιση και εξέλιξη στο Βυζάντιο σε σχέση με τη Δυτική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή. Καταλήγει, μάλιστα, στο συμπέρασμα ότι οι Βυζαντινοί είχαν διαμορφώσει μία ιδιαίτερη αντίληψη περί μονομαχίας σε σχέση με την παράδοση των ανατολικών και των δυτικών γειτόνων τους. Διαπιστώνει επίσης ότι η ύπαρξη μιας παράδοσης μονομαχίας επιμαρτυρείται και από τη χρήση ορισμένων προσωνυμίων, τα οποία έφεραν συγκεκριμένοι πολεμιστές ένεκα των εξαιρετικών επιδόσεών τους σε μονομαχίες.

Με τη πεποίθηση ότι το παρόν βιβλίο του Θεοχ. Αλεξόπουλου θα καλύψει ένα σημαντικό βιβλιογραφικό κενό και θα αποτελέσει έναυσμα για επέκταση της σύγχρονης έρευνας αναφορικά με το σημαντικό ζήτημα των μονομαχιών, ενέκρινα την ένταξη του βιβλίου στη σειρά «Βυζαντινές Πραγματείες». Υπό την ιδιότητα του επιστημονικού διευθυντού της συγκεκριμένης σειράς θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Θεοχ. Αλεξόπουλο για τη συμβολή του, τον Δημήτρη Σεφεριάδη, υπεύθυνο των εκδόσεων «Γρηγόρη», για το αμέριστο ενδιαφέρον και την υποστήριξή του, καθώς και τον Δημήτρη Μανδελιά και τον Σταύρο Χελιώτη για την άρτια εμφάνιση του βιβλίου.

Αθήνα 5 Απριλίου 2022

Κωνσταντίνος Παΐδας